

GRAIUL DIN COMUNA VÂRTOAPELE. PRIVIRE ASUPRA LEXICULUI

MIHAELA-MARIANA MORCOV

Date fiind schimbările sociale care au avut loc în ultimele zeci de ani în mediul rural (mișcări de populație către oraș sau plecări în străinătate, reveniri ale unora dintre săteni după vârsta pensionării), se resimte tot mai acut necesitatea efectuării de cercetări lingvistice de teren, finalizate prin intermediul articolelor și al monografiilor dialectale. Sub influența limbii standard, la care vorbitorii au acces, în mod special, prin intermediul televiziunii și al internetului, evoluția lexicului, a foneticii și a morfologiei se produce într-un ritm din ce în ce mai alert. Graiul din comuna Vârtoapele nu face excepție. Pentru a-și câștiga traiul sau pentru a-și definitiva studiile, o parte dintre locuitori pendulează între această așezare și trei orașe principale: Alexandria, Roșiori de Vede – ultimul este cunoscut în Vârtoapele sub denumirea *Ruși-*, și București (aflat la o distanță de numai câteva zeci de kilometri față de comună). Vârtoapele (o comună formată din trei sate: Vârtoapele de Jos, Vârtoapele de Sus și Gărăgău) se află în județul Teleorman, la granița dintre Muntenia și Oltenia, fapt important în ceea ce privește atât interferența fenomenelor lingvistice, cât și personalitatea graiului. Cu toate acestea, nu dorim să subliniem doar fenomenele inedite, ci și forma sub care se manifestă unele tendințe generale ale limbii populare sau ale subdialectul muntenesc.

Fenomenele lexicale pe care le vom prezenta în acest articol sunt rezultatul unor cercetări efectuate pe parcursul a mai mulți ani (din 2012 până în prezent). Ca metode de cercetare, am folosit observația și ancheta directă. Chestionarul aflat la baza anchetei dialectale cuprinde 33 de întrebări și are ca punct de pornire un inventar lexical pe care mi l-am însușit cu mult timp înainte de a începe această cercetare, ca membră a comunității pe care o studiez. Materialul lexical prezentat în acest articol va fi analizat din punct de vedere etimologic.

CUVINTE

Arzînte (arzînte). Cuvântul, rezultat printr-o contaminare între forma de prezent, persoana a 3-a singular, a verbului *a arde* și adjectivul *fierbinte* este atestat în GDM. În comuna Vârtoapele, adjectivul este menționat numai de doi dintre informatorii care au răspuns la întrebarea indirectă asociată cu acest cuvânt. Totuși, remarcăm faptul că una dintre persoanele în discuție face parte din categoria

tinerilor (15 ani), ceea ce poate fi un indiciu al faptului că termenul nu a fost complet marginalizat.

Bă(î)dîdăi „buruieni mari” a fost folosit spontan de către unul dintre informatori (de sex feminin și în vârstă de 70 de ani) însă nu a fost furnizat ca răspuns la întrebarea indirectă asociată cu acest termen. Ca urmare a interacțiunii pe care am avut-o, în perioada anilor ‘90, cu vorbitori din diverse generații, am reținut că, acum 30 de ani, termenul era general. În cadrul anchetei, vorbitorii fie nu au furnizat niciun cuvânt care să corespundă realității extralingvistice descrise prin intermediul întrebării, fie au răspuns cu termenul general *buruieni* (cu varianta fonetică *burieni*). *Bădădăi* poate fi corelat cu alte cuvinte înregistrate în dicționarele limbii române, însă nici forma și nici semantismul termenului înregistrat de noi nu par să își fi găsit ecoul în sursele lexicografice consultate. În DGS, se menționează cuvântul *bădădăni* „buruieni mari”, derivat cu un sufix diferit. Varianta *budidăi* a fost înregistrată exclusiv cu sensul „impurități, semințe de buruieni”. Cuvântul este, în mod cert, specific subdialectului muntenesc, dar el provine dintr-un verb consemnat în Moldova de către autorii *Dicționarului Academiei (I/I)*. Evoluția semantică a derivatului substantival creat de la verbul *bădădăi* „a umbla fără scop, a rătăci”, „a spune vorbe fără rost” a avut ca punct de plecare o metonimie bazată pe relația dintre câmpul sau parcela invadată de buruieni și activitatea persoanei care poate fi zărită frecvent în preajma acesteia. În ceea ce privește originea lui a *bădădăi*, DELR I preia ipoteza formulată în CDER 589, cu privire la o rădăcină onomatopeică.

Boámbă „corcodușă” este un termen specific Munteniei (DGS I, s.v.). Cuvântul este înregistrat și în opera lui Marin Preda : „era vremea culesului viilor, a boambelor și a prunelor și în sat începea să ardă cazanele de distilat țuica” (*Moromeții* II: 518). În romanul *Moromeții*, impresia de oralitate este tributară, în mare parte, cuvintelor dialectale, pe care scriitorul le-a auzit în localitatea natală (situată, ca și Vârtoapele, în județul Teleorman).

Înainte de efectuarea anchetelor dialectale, nu am reținut exemple care să indice faptul că, în trecut, cuvântul ar fi fost concurat de termenul echivalent din limba literară.

În urma anchetelor dialectale, am constatat că termenul din limba standard a câștigat teren în cazul adulților, iar, în cazul copiilor, pare să fi înlăturat aproape complet cuvântul mai vechi.

Bucătă sau forma de plural, **bucăți**, sunt preponderent utilizate, de către adulți, în locul cuvântului *carne*. Copiii preferă însă să folosească termenul din limba literară. Cuvântul *bucătă* este folosit cu sensul „carne” chiar și în unele orașe din județul Teleorman (l-am auzit în Alexandria).

Potrivit datelor din DA (I/I), forma de plural, *bucate*, circulă cu sensul „cereale” în Muntenia și Transilvania. În Vârtoapele, această accepție a fost furnizată de către două informatoare, ambele reprezentative pentru eșantionul format din vorbitorii de vârstă a treia. Termenul însă are un caracter sporadic. În

vorbirea uneia dintre cele două informatoare (A. M.) l-am remarcat o singură dată, iar cealaltă informatoare (C. M.), mai tânără (cu 15 ani) și l-a amintit după ce i-am pus întrebări suplimentare. Aceasta a precizat că în trecut îl folosea mai des.

Crilă a fost consemnat în DA (I/II) cu sensurile „fiecare dintre cele două părți ale năvodului; „ceată de oameni sau de copii”, „ceată de hăitași”; „hăituială, goană”. Aria de difuziune a cuvântului cuprinde Transilvania, Oltenia, Muntenia și Moldova. Singura informatoare care mi-a furnizat acest cuvânt, îl corela cu sensul „ceată de copii”. La întrebarea indirectă asociată cu acest termen, ceilalți informatori au răspuns cu termenii *cârd*, *gloată*, *grămadă*.

Ghioci „găuri în brânză” trebuie pus în legătură cu termenul *găoace*, consemnat în DGS (II) cu sensul „alveolă la fagure”. În DGS II, sensul „găuri în brânză” (înregistrat de noi în Vârtoapele) este asociat, de asemenea, cu varianta fonetică *ghioci*. Etimologia cuvântului nu a fost elucidată. Ipotezele propuse până acum întâmpină dificultăți de ordin formal și semantic. Raportarea lui *găoace* la un etimon neatestat (*gaua*), reprezentând o variantă a lat. *galla* (cf. DA II/I, s.v. *găoáce*), nu justifică decât parțial rezultatul evoluției fonetice. La rândul său, argumentația construită în jurul lat. *cochlea* (*coclea*) – trecut la *cleoca* – nu se sprijină pe exemple care să ilustreze sonorizarea lui 7 (< lat. *cl*, cf. *chema* < *clamare*, *cheie* < *clavis*). Nu întâmplător, cuvântul nu figurează în CDDE, care, după cum știm, a avut în vedere tocmai lexicul moștenit, de origine latină.

Gărniță a fost înregistrat cu sensul „vas de tinichea”. Potrivit datelor din DA II/I, este un cuvânt specific Moldovei și Bucovinei. Termenul provine din slava veche și are corespondențe și în sârbă și bulgară (*ibid.*).

În DGS a fost consemnat derivatul augmentativ, *gărnițoaie*. Dar obiectul desemnat astfel are o destinație specială, fiind întrebuințat pentru păstrarea unturii: „două gărnițoaie dă untură să fac săpun” (*ibid.*).

Cu un sens similar, este folosit termenul bază, potrivit explicațiilor furnizate de două informatoare de vârste apropiate (C.M., A.B., 77 și 78 de ani). „în gărniță pui untura și cârnații și (alte produse din carne)”.

Hăzmândău este utilizat ca termen peiorativ, cu sensul „băiat, tânăr”. Nu l-am întâlnit decât în inventarul de cuvinte folosit de principala informatoare care mi-a furnizat răspunsuri în afara anchetelor dialectale (A.M, născută în 1927). Sub forma *hajmandău*, cuvântul a fost înregistrat și în Transilvania (în opera lui I. Agârbiceanu, cf. DA, s.v.). În DA, originea cuvântului nu a fost elucidată. Totuși este de reținut faptul că *hajmandău* a fost corelat cu *hojmalău*, un termen consemnat cu același sens în Moldova și Bucovina (*ibid.*, s.v.). Remarcăm însă caracterul circular al trimerelor (*hojmalău*, cf. *hajmandău*), care nu ne oferă niciun indiciu asupra etimoanelor. Având în vedere că este vorba de cuvinte echivalente semantic care pun în evidența alternanța sufixelor/terminațiilor *-ălău* (din *prostălău*) și *-deu* (*-dău*) (din *derbedeu*), putem să identificăm, ca bază lexicală, cuvântul *hajmă* „ceapă”. Acesta din urmă a fost încadrat de Tamás (s.v.) în categoria împrumuturilor de origine maghiară. Evoluția semantică a cuvintelor

derivate din română ilustrează o asociere de tip metaforic. *Hajmandăul* este cel care poartă *hajme*, adică haine zdrențuite și murdare, care se desprind și alunecă asemenea foilor de ceapă. Atât aria de răspândire, cât și etimologia cuvântului în discuție arată faptul că termenul provine din Transilvania.

A (se) încură (< lat. *incurrere*) este un cuvânt specific Munteniei și Dobrogei (cf. DA II/I). Verbul constituie unul dintre răspunsurile furnizate în timpul anchetei dialectale chiar de către unul dintre copii (A. C., 15 ani). *A încura* este întrebuițat la diateza reflexivă cu sensurile „a porni la fugă”, „a alerga în voie, a zburda” (despre cai sau câini).

A (se) la (< lat. *lavare*) a cunoscut un vizibil regres în dacoromână. Tocmai din acest motiv, în chestionarul NALR cuvântul este asociat cu o întrebare directă, prin care s-a verificat mai întâi existența verbului și apoi sensul pe care i-l atribuie vorbitorii¹. În comuna Vârtoapele, l-am auzit o singură dată, înainte de realizarea anchetelor dialectale. În cadrul anchetelor dialectale, verbul a fost menționat de către trei vorbitoare, în vârstă de 76, 78 și respectiv 89 de ani. Potrivit informatoarei de 78 de ani, verbul este vechi („așa spuneau bătrânii”) și se folosește cu sensul „a se spăla pe cap”. Informatoarea de 76 de ani confirmă această restricție semantică: „te speli pe corp, te lai pe cap”. Informatoarea de 89 de ani a folosit cuvântul spontan. După cum rezultă din exemplul furnizat de ea („fetele mă lă peste tot”), *a (se) la* nu s-a specializat semantic. Așa cum era de așteptat, copiii nu mai folosesc cuvântul.

A legumí (< *legume*, cu varianta *a lugumi*, rezultată prin asimilare regresivă) desemnează acțiunea de „a mânca mai multă pâine sau mămăligă, pentru a economisi carnea sau brânza”. O parte dintre vorbitorii adulți anchetați (în special cei de peste 70 de ani) cunosc acest cuvânt, însă putem sesiza unele nuanțe. Un informator care a părăsit localitatea și s-a reîntors după vârsta pensionării remarcă faptul că verbul făcea parte din vocabularul mamei sale. Pentru unul dintre informatorii care nu mai folosește acest cuvânt, realitatea extralingvistică sugerată prin intermediul întrebării indirecte se află în strânsă legătură cu o perioadă foarte grea din trecutul satului. La întrebarea „Ce ziceți că faceți când mâncați pâine sau mămăligă mai multă, ca să economisiți brânza sau carnea?”, soția acestuia face un comentariu care arată că, cel puțin pentru ea, nu există contextul extralingvistic care să justifice folosirea unui cuvânt specializat cu sensul în discuție. Niciunul dintre copiii (cu vârste între 13 și 17 ani) care au participat la ancheta dialectală nu a furnizat acest răspuns. *A le(u)gumi* este astăzi puternic concurat de cuvântul *a economisi*, împrumutat din limba literară.

Mărturisít „afurisit”. Cuvântul este, după toate probabilitățile, un arhaism, întrucât nu l-am înregistrat decât la una dintre cele mai vârstnice informatoare și numai în situația în care aceasta le citează pe mama și pe bunica ei. Niciunul dintre ceilalți informatori nu mi-a furnizat acest răspuns. Totuși confirmarea faptului că

¹ „Ziceți (*mă*) *lau*?; la ce spuneți?” (întrebarea 68, din Chestionarul NALR, în FD 1963: 175).

valoarea specială pe care *mărturisit* a dobândit-o în zona de care m-am ocupat era în trecut mult mai cunoscută o găsim în literatură. În opera lui Gala Galaction (scriitor originar din județul Teleorman) cuvântul este ocurent în următorul context: „Fir-ai să fii mărturisit de țigan, că m-ai adus în certare!” (Papucii lui Mahmud, p. 6). Evoluția semantică a cuvântului este inedită, având în vedere ca ea nu a fost atestată nici în DLR și nici în DGS sau în GDM. Sensul adjectivului pare să aibă legătură cu sensul originar al verbului *mărturisi*: „a mărturisi credința creștină”, ceea ce dă impresia unei evoluții paradoxale. Întrebarea care se pune este cum a fost posibil ca sensul actual al cuvântului să se opună sensului de bază, ținând cont de faptul că denumirea celor care au îmbrățișat credința creștină nu poate fi folosită pentru a certa sau a mustra. Putem presupune că termenul a fost precedat de o variantă cu prefixul negativ *ne-*. Cel care nu a primit credința se află în afara legii bisericești și în afara lumii. În absența atestărilor care să certifice prezența derivatelor cu *ne-*, explicația nu este însă convingătoare. Pentru a clarifica evoluția cuvântului, am putea alege ca reper încă două sensuri dialectale. Potrivit datelor din DGS *mărturisi* a fost atestat în graiurile sudice cu accepțiile „a spovedi”, „a împărtăși pe cineva”. Prin corelare cu ideea că ritualul spovedaniei și al împărtășirii este indispensabil pentru cei grav bolnavi și pentru oamenii în vârstă (mai ales pentru femei, care se spovedeau și se împărtășeau în fiecare săptămână pentru a se pregăti în cazul unui deces inopinat), cuvântul *mărturisit* a dobândit sensul „muribund” și, printr-o generalizare, toate celelalte accepții asociate cu această sferă semantică: „nenorocit”, „afurisit” etc. Putem presupune că sensul figurat a apărut prin desprinderea cuvântului din contextul unde era utilizat inițial: „S-a mărturisit, înainte să moară”. Motivația cuvântului a avut ca punct de plecare valoarea sa eufemistică. Nu întâmplător el era utilizat de femei și funcționa ca termen de adresare pentru copii. Un alt termen eufemistic local care confirmă, prin apartenența sa la aceeași sferă semantică, explicația propusă de noi mai sus este *moarte*: „ce moartea”, „fir-ai/ar al morții!”).

Miroáse „mirodenii” este un derivat regresiv de la verbul *a miroși*. Prin asociere cu acest sens, atât forma de plural, *miroase*, cât și *mirosuri* sunt considerate, în DLR VI, învechite și populare. Totuși, ceea ce pare să diferențieze subdialectul muntenesc față de celelalte subdialecte este forma de plural în *-e*, care în DLR nu este prezentă decât prin intermediul unei surse din 1648. În schimb, după cum arată atestările din GDM, în Muntenia, dimpotrivă, forma în *-uri* este mai rară. În Vârtoapele, cuvântul a fost menționat de câțiva vorbitori din generația a treia. În paralel cu *miroase*, vorbitorii adulți folosesc și cuvintele din limba literară (*mirodenii* și *condimente*). De câteva ori, informatorii au precizat numai denumirea unei anumite mărci de condimente („Delicat”).

Pochinzár (pochinzér) este o variantă pentru *pocânzéu*, înregistrat în DGS III (s.v.) cu sensurile „invitat la nuntă din partea miresei” și „pețitor”. Pentru același cuvânt, în DLR (VIII/3) au fost consemnate și sensurile „persoană care îndeplinește diferite sarcini în timpul unei nunți țărănești”, „zestrea miresei”, „petrecere care se

face în casa mirilor în a doua zi de nuntă”. Singurul informator care folosea cuvântul, îl asocia cu sensul „rude ale nevestei”. Niciunul dintre informatorii care au participat la realizarea anchetelor dialectale nu a menționat acest termen. August Scriban presupune că etimonul este un cuvânt slav, dar nu precizează care este acesta. În TDRG², etimologia propusă este considerată nesigură de către editorii dicționarului. Inconvenientul constă în faptul că, din punct de vedere semantic, este greu de stabilit o corespondență între verbul *pokazati* „a arăta”, din vechea slavă, și cuvântul în discuție. Cuvântul *ἀποχρισιαριος* „trimis, mesager”, din greaca medie a fost propus ca etimon de Alexandru Ciorănescu (CDER, 6553), dar termenul nu poate explica forma cuvântului din limba română. Așa cum demonstrează Vasilka Aleksova, etimologia cuvântului se clarifică în lumina datelor din bulgară (Aleksova 1997–1998: 162, 163). Atât în limba bulgară, cât și în limba sârbă au fost înregistrate cuvinte, care semantic și formal, sunt foarte apropiate de cuvântul din limba română.: bulg. *ногъзеѝ* „invitat la nuntă din partea miresei” și sârb, cr. *poguzijeli* „rudele miresei care vin în a doua zi a nunții să o viziteze și se ospăteze cu rămășițele de la nuntă” (БЕР V, Skok: 640). Potrivit datelor din БЕР (V), la originea cuvântului bulgăresc se află **pagazejъ* (prep. *pa* + **gazъ*) sau *paguzejъ* (*pa* + **guzъ* „fese”, o variantă pentru **gazъ*), din slava comună. Ipoteza formulată în БЕР (V) este confirmată de datele prezentate de către Skok: 640. Cuvântul *gûz* și unele dintre derivatele sale sunt asociate, în sârbă și în croată, cu sensuri peiorative: *gûz* „bărbat laș”, *poguzijas* „parazit, profitor”. După cum atrage atenția Vasilka Aleksova (*ibid.*), conotațiile negative ale bulg. *ногъзеѝ* și ale celorlalte denumiri echivalente din bulgară, sârbă și din română sunt confirmate și din punct de vedere etnografic, prin statutul social inferior asociat cu rudele miresei. În concluzie, datele etnografice și cele lingvistice arată că rom. *pocânzeu* este un împrumut din slava veche (*ibid.*).

Prăpúnere (prepúnere) „vreme rea” a fost furnizat, în mod special, în afara anchetei dialectale (termenul era folosit constant de A. M). Ca răspuns la întrebarea indirectă asociată cu acest termen, cuvântul este menționat numai în cadrul unui comentariu metalingvistic: „ăia bătrâni ziceau prepunere” (M. G., 83 de ani, fost asistent medical). El nu mai face parte deci din vocabularul activ al vorbitorului și nu l-am întâlnit nici în cazul celorlalți vorbitori anchetați. În DLR (VIII/4) cuvântul este consemnat cu sensuri complet diferite de cele dialectale: „punere, așezare înainte” „presupunere, bănuială” (derivat de la verbul a *prepune* < lat. *praepone*). Nu este vorba de evoluții semantice divergente, ci de două cuvinte diferite. Termenul bază este ocurent într-un context semantic asemănător, actualizat prin intermediul expresiei *punerea capului* (cu varianta *punere de cap*) „dezastru, nenorocire, calamitate, sinistru”. Locuțiunea a fost consemnată de C. F. Ciușanu, în *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea* (cf. *Lexic regional*: 50). Celelalte denumiri echivalente semantic pe care le-am înregistrat sunt generale în limba română (*furtună, prăpăd*).

Pristini (cu variantele *pristăni* – consemnată ca intrare în DLR (VIII/5) și *pristini* – înregistrată în GDS III – este un cuvânt învechit și rar (< sl. *Prucmamu*, cf. DLR). Dintre numeroasele sensuri pe care le avea la început (*ibid.*) *pristini* a păstrat, în mod special, înțelesul „a îngădui, a tolera” (DA, DGS III, s. v. *pristini*). În Vârtoapele, am înregistrat acest cuvânt numai în afara anchetelor dialectale și exclusiv într-un context aflat probabil în legătură cu o nouă restricție semantică: „nu pristinesc eu pe bățatură (un cățel/o pisică etc.)”. Astfel, de fiecare dată când l-am înregistrat, *pristini* este asociat cu gospodăria sau curtea țărănească. Informatorii anchetați au furnizat doar sinonimul *a primi*.

A se șoimăni a fost atestat în DLR (XI/I) cu sensurile „a poci”, „a îmbolnăvi (despre ființe supranaturale)” și refl. „a paraliza”, „a rămâne cu mâna sau piciorul moale”. După cum rezultă din datele prezentate în DLR, *a (se) șoimăni* este specific Munteniei și Olteniei. Verbul este un derivat de la *șoiman(ă)*, denumirea unor ființe supranaturale, considerate responsabile de apariția paraliziei și a altor boli. La rândul său, *șoiman(ă)* este un derivat de la *șoim*. În contextele pe care le-am reținut înainte de a realiza ancheta dialectală, verbul era folosit la diateza reflexivă, cu sensul „a se nenoroci temporar sau definitiv, în urma unui efort prea mare sau a unui accident”. Niciunul dintre informatorii care au răspuns la întrebarea indirectă „Dacă ai căzut rău de tot și nu mai poți să mergi din cauza asta sau te-ai îmbolnăvit rău de tot, ce zici că ți s-a întâmplat?” nu mi-a furnizat răspunsul „m-am șoimănit”. Cele mai frecvente răspunsuri atât la adulți, cât și la copii, sunt cele din limba literară: „am paralizat” sau chiar „am rămas cu sechele”.

A upi este consemnat în DGS III cu sensul „a leșina de foame”. Potrivit datelor din DLR (XII/2) și din SCLR cuvântul înseamnă, de asemenea, „a se coace fără vreme, pripit”, „a avea bobul sec, zbârcit”. După cum remarcă August Scriban, la originea lui *a upi* se află *upiti sen* „a se umfla de apă”, din slava veche. *Upiti sen* este consemnat și de către Miklosich (1862–1865) cu sensul „a satura”. Ordinea în care sunt enumerate sensurile cuvântului de către August Scriban arată însă că, pentru a accepta această ipoteză etimologică, trebuie să admitem că înțelesul inițial a fost „a crește prea mare și fără grăunțe (despre cereale, după prea multă ploaie)”, iar mai târziu, printr-o evoluție metaforică, s-a ajuns la sensul „a leșina de foame”. Accepția „a se umfla din cauza apei (despre plante)” este elementul care face legătura între sensul mai general al etimonului și conținutul semantic al cuvântului românesc. În Vârtoapele, se pare că numai cei mai bătrâni, care mi-au furnizat răspunsuri înainte de realizarea anchetelor dialectale, cunoșteau cuvântul. *A upi* a fost folosit spontan cu sensul „a slăbi din cauza lipsei de hrană, a fi subnutrit”. Un singur informator (în vârstă de 78 de ani, de sex feminin) care a participat la anchetele dialectale și-a amintit cuvântul. În cazul celorlalți vorbitori, am înregistrat numai răspunsurile „să nu slăbească”, „să nu moară”. Datele concordă însă cu situația generală. Potrivit informațiilor din DGS, *a upi* este un cuvânt rar.

EXPRESII

Expresia *a-i fi dobândă să* „a trebui”, „a aștepta cu nerăbdare” a fost furnizată spontan de către o vorbitoare (A. M.), înainte de momentul în care am realizat anchetele dialectale. Pentru celelalte vorbitoare (de 63 și 85 de ani) care cunoșteau expresia, a trebuit să formulez o întrebare directă. Expresia s-a constituit prin evoluția elementului central de la sensul concret, „sumă de bani care trebuie primită sau plătită în cadrul unei datorii”, la sensul abstract și mai general, „obligație”. Interesant este că această locuțiune nu a fost consemnată nici în dicționarele generale ale limbii, nici în sursele lexicografice dialectale consultate.

Unitatea frazeologică *a se duce în lumini* „a se duce departe” reprezintă un alt element inedit față de informațiile pe care le deținem în legătură cu vocabularul graiurilor dacoromâne sudice. Construcția a rezultat, probabil, printr-o reinterpretare a expresiei mai cunoscute *a se duce în lume*. Cu excepția a două persoane, niciunul dintre informatori nu a furnizat această expresie.

A-i veni Oltu ăl mare „a se înfuria fără motiv, a avea toane” se explică printr-o evoluție metaforică bazată pe comparația dintre viitură și gesturile specifice furiei. Scopul acestei locuțiuni extrem de plastice este de a sublinia, astfel, ideea de pierdere a controlului, în colaborare cu un element menit să individualizeze concomitent graiul din Vârtoapele și trăsăturile geografice ale zonei în care se află comuna. Înainte de realizarea anchetelor, îmi amintesc că unul dintre principalii informatori o folosea în mod curent. Nu am înregistrat expresia în timpul anchetelor pe care le-am realizat în comună, dar sunt indicii că aria de răspândire a acesteia cuprindea odinioară și alte localități din Teleorman. O informatoare ocazională, originară din Roșiori de Vede (N. M, 69 de ani) și-o amintește de la bunica ei. În ALR (S. N. III, h. 829/728) comentariul unui informator ne atrage atenția asupra faptului că transferul aflat la originea acestei unități frazeologice se poate realiza în ambele direcții: „Când vine gârla mare, e înfuriată”. Apa primește, astfel, însușiri omenești, iar furia omului este văzută ca o revărsare. Legătura dintre cele două imagini a creat teren prielnic pentru apariția locuțiunii. În strânsă legătură cu fenomenul pe care l-am prezentat în acest paragraf este faptul că, în graiurile dacoromâne sudice, denumirea Oltului este folosită și autonom, cu sensul „râu” (DGS II, s.v. *olt*). Valoarea de substantiv comun a hidronimului este confirmată de forma de plural *olturi* (*ibid.*).

A avea zburătoare este utilizată cu accepția „a fi cuprins de o nebunie de scurtă durată, a nu judeca limpede”. Evoluția semantică, pe care substantivul *zburătoare* a suferit-o în acest context, este în strânsă legătură cu sensurile atestate în DLR, în legătură cu forma de masculin a cuvântului: „boală (mai ales la fetele și la femeile care au o dragoste neîmpărtășită) despre care se crede că este provocată de zburător sau de zmeu și care se manifestă prin frisoane, somnolență,

halucinații”. Potrivit sursei menționate, același sens este exprimat și prin intermediul a două derivate de genul feminin: *zburătoreasă* și *zburătoroaică*. Ca denumire a personajului mitologic, forma de feminin, *zburătoare* este atestată în Maramureș și Transilvania (*ibid.*). Aria de răspândire a formelor de feminin arată că, în graiul de care ne ocupăm, se valorifică o tendință generală. Ca element de noutate, observăm generalizarea cuvântului prin ștergerea semului /+despre persoanele tinere, de sex feminin/.

A (se) face de hălă „a (se) face de rușine/de răs”. Am întâlnit această expresie exclusiv înainte de realizarea anchetelor dialectale și numai în cazul unei informatoare (A. M). *Hălă* este o variantă fonetică a lui *hulă*, rezultată prin pierderea caracterului labial al vocalei *u*. Expresia a fost atestată în anul 1858, în opera scriitorului moldovean, Dimitrie Ralet (1979: 2313): „Ce folos ai de la duhu-ți și știința toată-i multă când ea numai slujește ca să te facă de hulă?”.

A intra în cârd cu cineva „a se asocia cu cineva” a fost consemnată în DA I/II. Nucleul în jurul căruia s-a format această unitate frazeologică, pornind de la ideea de colectivitate, este substantivul *cârd*. În paralel cu locuțiunea amintită, în Vârtoapele, am înregistrat varianta în care *plug* se substituie cuvântului *cârd*. Ca instrument de bază în agricultură, plugul poate fi considerat drept un simbol al prosperității, aduse în comunitate printr-o relație de parteneriat. Un alt element care confirmă legătura dintre cele două cuvinte, este expresia *un plug de copii*, înregistrată în DLR (VIII/2), cu sensul „copii foarte mulți”.

A duce (s)truda cuiva „a se îngriji pentru cineva din familie, mai ales pentru copii” s-a creat prin înlocuirea substantivului articulat, *greul* cu sinonimul *truda*. Expresia atrage atenția și printr-o particularitate fonetică: folosirea lui *s* protetic urmat de consoana *t*.

Înainte vreme „odinioară, în trecut” este o locuțiune frecvent atestată în Muntenia și Oltenia (cf. DA II/I, Vârcol 1910: 48, 63). În Vârtoapele, am înregistrat-o numai în afara anchetelor dialectale și doar la vorbitorii în vârstă.

Pă dă rând a fost semnalată deja în DGS II (s.v. *rând*) cu accepția „peste tot, pretutindeni”. După cum rezultă din informațiile consemnate în DLR (IX), variantele locuțiunii [*de-a rânda*, (*pe*) (*tot*) *de-a rândul*, (*pe*) *de-a-(n) rând*, *de (în) rând*] circulă în Transilvania și Muntenia. În Vârtoapele, nu am înregistrat această expresie decât în afara anchetelor dialectale. Informatoarea care mi-a furnizat-o, o folosea în mod constant. La întrebarea indirectă „Dacă vrei să faci curățenie și nu vrei să lași niciun loc nemăturat, cum spui că faci curățenie (pe unde măhuri)?” am primit răspunsuri care nu se deosebesc prin nimic față de cele din limba comună sau din limba standard: *peste tot*, *în totalitate*, *bec*, *întreaga casă*. Surprinzătoare poate părea chiar expresia neologică *în totalitate*. La o examinare mai atentă a datelor, răspunsul este explicabil, având în vedere că informatorul are studii medii și că a locuit o vreme la oraș.

CONCLUZII

Rezultatele anchetelor dialectale pe care le-am întreprins în comuna Vârtoapele arată că singurele cuvinte dialectale care cunosc astăzi o relativă frecvență sunt *arzinte*, *a legumi*, *bădădăi*, *boambă*, *a se încura* și *a se la*. Remarcabil este că, dintre acestea, *arzinte* și *a se încura* au fost furnizate inclusiv de către unii dintre informatorii tineri. Având ocazia să urmăresc graiul vârtopenilor din interiorul comunității, am constatat totuși o tendință din ce în ce mai accentuată de uniformizare a lexicului și de înlocuire a cuvintelor dialectale sau populare cu sinonimele lor din limba literară. Cuvintele care ies din uz relevă aspecte interesante în ceea ce privește nu numai deosebirile dintre generații și sexe, ci și modul în care a evoluat vocabularul fiecăruia dintre vorbitori.

Ca urmare a acestui fenomen, cuvintele și-au pierdut din precizie și din expresivitate. Un exemplu relevant este *a legumi* (folosit numai de unii dintre vorbitorii din generația a treia), care exprimă o nuanță semantică suplimentară față de cuvântul *a economisi*. Interesant este să semnalăm, odată cu dispariția denumirilor, și modificările care au intervenit în mentalitatea vorbitorilor și care au legătură directă cu importanța cuvintelor. Din nou, *a legumi* ilustrează acest aspect. Cuvintele *zburătoare* sau *a se șoimăni* au putut să-și extindă aria semantică pe măsură ce motivația magico-religioasă a denumirilor a trecut în plan secundar. Pentru a găsi corespondențe și explicații aflate în legătură cu unele dintre cuvinte și expresii, am considerat necesar, uneori, să extindem cercetarea la nivelul graiurilor aflate în jurul comunei. Unele dintre răspunsurile la care ne-am referit au fost înregistrate chiar în Alexandria sau Roșiori de Vede, lucru important, ținând cont de faptul că zona urbană a suscitât mai puțin interes din punct de vedere dialectal. Extinderea ariei de cercetare ne-a ajutat să urmărim fenomenele în ansamblu și să găsim confirmări ale unor răspunsuri izolate care ar fi putut să ridice semne de întrebare. Cu această ocazie, articolul de față a pus în lumină și contribuția literaturii la cunoașterea și la recuperarea lexicului dialectal.

TEXTE LITERARE

Gala Galaction, *Papucii lui Mahmud*, București, Editura Minerva, 1989.

Marin Preda, *Moromeții*, volumul al II-lea, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1967.

Dimitrie Ralet, *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopole*. – București, Editura Minerva, 1979.

BIBLIOGRAFIE

Aleksova 1997–1998

= Vasilka Aleksova, *Éléments communs dans la terminologie nuptiale bulgare et roumaine*: bulg. *погъзей* / roum. *poșânzeu*. – *Балканско езикознание* (= Linguistique balkanique), Sofia, nr. 3–4, p. 159–163.

- ALR S.N. III = *Atlasul lingvistic român*. Serie nouă, vol. III, coordonator: Emil Petrovici; de Ioan Pătruț, Pia Gradea, Grigore Rusu, Lidia Sfirlea, Cluj, Editura Academiei, 1961.
- BEP = *Български етимологичен речник*. Т. 1–7. София, 1971–2010.
- CDDE = I.-A. Candrea și Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine. (A–Putea)*, București, Editura Socec, 1907–1914.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, Editura Saeculum I. O., București, 2002.
- DA = *Dicționarul limbii române*, Tomul I. Partea I A–B, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913; Tomul I. Partea II, C. Tipografia Ziarului „Universul”, București, 1940; Tomul II. Partea I, F–I, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, București, 1934.
- DELRI = *Dicționarul etimologic al limbii române*, volumul I (A–B), redactori-responsabili: acad. Marius Sala și acad. Andrei Avram, București, Editura Academiei Române, 2011.
- DGS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, coordonator: Maria Marin, București, Editura Academiei Române, vol. I, literele A–C, 2009; vol. II, Literele D–O, 2010; vol. III, Literele P–Z, autori: Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, 2011.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Redactori responsabili: acad. Iorgu Jordan, acad. Alexandru Graur și acad. Ion Coteanu. Din anul 2000, redactori-responsabili: acad. Marius Sala și acad. Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, Tomul VI. Litera M, 1965–1968; Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera P (*Pe–Pinar*); Tomul VIII. Partea a 3-a. Litera P (*Pină–Pogrillanie*), 1977; Tomul VIII. Partea a 4-a. Litera P (*Pogrijanie–Presimțire*), 1980; Tomul VIII. Partea a 5-a (*Presin–Puzzolană*), 1984; Tomul IX. Litera R, 1975; Tomul XI. Partea I. Litera Ș, 1978; Tomul XII. Partea a 2-a. Litera U, 2002; Tomul XIV. Litera Z, 2000.
- FD 1963 = „Fonetică și dialectologie”, tomul V, 1963.
- GDM = *Glosar dialectal. Muntenia*, Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 1999.
- Lexic regional* = *Lexic regional*. [Vol. I]. [București], Editura Academiei, 1960. (Societatea de Științe Istorice și Filologice); Vol. 2. Redactor-coordonator: Lucreția Mareș. București, Editura Științifică, 1967.
- Miklosich 1862–1865 = Fr. Miklosich, Vindobonae, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Guilelmus Braumueller.
- SDLR = August Scriban, *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*, edițiunea întâi, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- Skok 1–3 = Skok, P. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. T. p. 1–3. Zagreb, 1971, 1972.
- Tamás = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente in Rumänischen*, Mouton & Co, London, Hague, Paris, 1967.
- Vârcol 1910 = V. Vârcol, *Graiul din Vâlcea*. București, Atelierele Grafice Socec, 1910 (Publicațiunile Societății filologice. I).

LE PATOIS DE LA LOCALITÉ VÂRTOAPELE. CONSIDÉRATIONS SUR LE LEXIQUE

Résumé

Dans cet article je me suis proposée d'observer la manière dont le vocabulaire de Vârtoapele (une localité rurale du sud de la Roumanie) a évolué pendant les dernières 30 années. Ma démarche a eu comme point de départ un inventaire de mots dialectaux que j'ai enregistrés spontanément ou à travers plusieurs enquêtes dialectales. J'ai observé chez les jeunes surtout la tendance à remplacer les mots anciens ou spécifiques par des mots plus neutres, dépourvus d'expressivité et de précision. En même temps l'article met en évidence quelques mots et expressions qui n'ont pas été enregistrés jusqu'à présent.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române
Calea 13 Septembrie, nr. 13
mihmorcov@yahoo.com